

Зоя Мельнікава

Брэст

Гісторыка-функцыянальныя даследаванні і пошукі сучаснага беларускага літаратуразнаўства

Метадалагічныя праблемы заўсёды былі важнымі і актуальнымі ў даследчыцкай літаратуразнаўчай працы. Але сёння многія з іх вылучыліся на першае месца, што абумоўлена сучасным узроўнем філалагічнай навукі, сучасным, якая іншым станам літаратурнага працэсу і яго набывкаў, а таксама патрэбай сучаснага, адпаведнага дню сённяшняму і цяперашняму стану грамадскай самасвядомасці прачытання класікі і спадчыны мінулых літаратурна-гістарычных эпох.

Праблемы метадалогіі ў апошнія гады сталі прадметам вострых дыскусій і абмеркаванняў у рускім і замежным літаратуразнаўстве. Надзвычай заклапочаны выпрацоўкай сучасных навуковых універсалаізаваных метадаў даследавання і беларускія літаратуразнаўцы.

Адной з важнейшых задач, што стаяць перад даследчыкамі сёння, з’яўляецца асэнсаванне багатага літаратурна-мастацкага матэрыялу, які дайшоў да нас з розных часоў, пераадоленне спрошчаных, магчыма, аднабаковых ацэнак, дагматычных ўяўленняў аб з’явах гісторыі беларускай літаратуры, што дайшлі да нас з мінулых дзесяцігоддзяў. Важным уяўляецца сёння і зварот да вядомага і ў значнай меры даследаванага матэрыялу, які сёння неабходна перагледзець з улікам новых фактаў, ідэй, канцэпцый.

Актуальным уяўляецца зварот да спадчыны пісьменнікаў, творчых рэпутацыі якіх доўгі час выглядалі ўстойлівымі. Паўнейшае ўзнаўленне іх індывідуальнага творчага лёсу – задача сённяшняй навукі аб літаратуры.

Аналізуючы яе сучасны стан, падаецца слушным адзначыць, што мы, відавочна, ужо перажылі перыяд папулярнасці і актыўнасці структуралізму не толькі як прынцыпу, а цэлай школы даследавання. Так сталася, што ў беларускай літаратуразнаўчай школе, якая традыцыйна была пераважна сацыяльна-гістарычнай, гісторыка-генетычнай, параўнальна-гістарычнай, у апошнія дзесяцігоддзі і гісторыка-тыпалагічнай, структуралізм і структурная паэтыка рэалізаваны толькі часткова. У пошуку важных „непадзельных адзінак” у структуры мастацкага твора структуралісты, як правіла, калі не абвяргаюць, то ігнаруюць сацыяльна-генетычныя і гісторыка-функцыянальныя прынцыпы даследавання літаратуры. Для айчынных даследчыкаў гэта аказалася малапрыёмным.

Беларускае літаратуразнаўства мае таксама цікавы вопыт феноменалагічных даследаванняў. Прыкладам можа быць манаграфія Івана Чароты *Пошук спрадвечнай існасці* (1995), некаторыя працы Алеся Яскевіча, Уладзіміра Конана. Шкава і вынікова рэалізуюцца таксама і кампаравістычныя падыходы ў працах некаторых айчынных даследчыкаў.

Сёння, у постструктуралісцкі перыяд літаратуразнаўчай навукі, перад беларускім літаратуразнаўствам з абноўленай відавочнасцю паўсталі актуальнасць і наватарства, – а дакладней, нявычарпанасць, нерэалізаванасць – традыцыйных метадаў. Пры гэтым мы добра разумеем, што ў традыцыйнай літаратуразнаўчай метадалогіі ёсць рэчы, якія, безумоўна, састарэлі. Так, напрыклад, зусім вычарпала сябе „вучэнне аб дзвюх культурах”, хоць раней лічылася, што яно носіць усеагульны, глабальны характар. Тое ж можна сказаць аб прынцыпах класавасці, партыйнасці літаратуры, аб прымітыўным, спрошчаным разуменні народнасці мастацтва.

Сённяшняе беларускае літаратуразнаўства даволі паспяхова вызваляе літаратурную спадчыну ад крытэрыяў і паняццяў, што ўзніклі ў адпаведнасці з часавымі, канкрэтна-гістарычнымі патрэбамі грамадства. Аб гэтым сведчаць тры тамы *Гісторыі беларускай літаратуры XX стагоддзя*, манаграфіі і публікацыі апошніх год М. Мушынскага, У. Гніламёдава, В. Каваленкі, В. Жураўлёва, І. Навуменкі, М. Мішчанчука, А. Яскевіча, Дз. Бугаёва, І. Жука, В. Максімовіча, Л. Сіньковай, А. Макарэвіча і некаторых іншых.

Тым не менш, існуючыя гісторыка-літаратурныя даследаванні нават апошніх дзесяцігоддзяў, па прызнанні М. Мушынскага, *сваім зместам, метадалагічным, тэарэтычным узроўнем не задаваль-*

няюць саміх літаратуразнаўцаў¹. Чаму не задавальняюць? Чаму айчыннае літаратуразнаўства марудна і няўпэўнена, як здаецца, падыходзіць да асэнсавання ідэйна-эстэтычнага ўзроўню і гуманістычнага, чалавеказнаўчага пафасу беларускай літаратуры мінулага?

Відавочна, што праблема не толькі ў пошуку метадалогій даследавання і методык інтэрпрэтацый. Ёсць аб’ектыўныя прычыны, якія адрозніваюць беларускую літаратуру ад літаратур так званага рэгулярнага развіцця. Нармальнасць і натуральнасць літаратурнага працэсу на Беларусі, як вядома, перарывалася, парушалася і разбуралася. Вось як пра гэта трапна напісаў літаратуразнаўца з Гародні І. Жук:

Трагічная праднаканаванасць беларускай літаратуры хіба ў тым і заключалася, што яна амаль увесь час, усю гістарычную дыстанцыю – наколькі можа схопіць вока – ішла ў абдымках са смерцю. Упадак нашай літаратуры нібыта й не пагражаў: над ёй няўмольным праклёнам вісеў змрочны прывід сканання. Адвечнае балансаванне на мяжы быцця і нябыту...²

Белыя плямы, прагалы, палітыка-ідэалагічныя дэфармацыі і ярлыкі, выступленні вульгарызатарскай крытыкі эпохі таталітарызму, уніфікацыя крытэрыяў аналізу і ацэнкі мастацкіх твораў у эпоху застою – усё гэта стрымлівала навуковае літаратуразнаўства на шляху да аб’ектыўных даследаванняў, асабліва літаратуры першай трэці ХХ стагоддзя. Тым не менш, беларускім літаратуразнаўствам зроблена многае ў гэтым напрамку. Пачынаючы з 80-ых гадоў мінулага стагоддзя, літаратуразнаўства пачало высакародную справу – актыўную „рэабілітацыю” герояў рэпрэсаваных твораў і іх аўтараў. Але „сучасныя прачытанні” і „пераасэнсаванні” класікі, усёй літаратуры мінулага – гэта толькі першапачатковы этап, толькі падыход да вырашэння вялікай праблемы. Галоўная ж задача сучаснага літаратуразнаўства, тут мы цалкам пагаджаемся з І. Жуком, *рэабілітацыя нацыянальнай літаратурнай традыцыі*³.

Варта падкрэсліць, што нашым літаратуразнаўствам накоплены ў гэтых адносінах значны вопыт. Пачынальнікам „рэабілітацыі” беларускай літаратуры эпохі таталітарызму быў М. Мушынскі.

¹ М. Мушынскі, *І нічога, апроч праўды: Якой быць «Гісторыі беларускай літаратуры»*, Мінск 1990, с. 5.

² І. Жук, *Сустрэчны рух: літаратуразнаўчыя эцюды*, Гродна 1998, с. 11.

³ Тамсама, с. 16.

Яго артыкул *Ці быў Міхал Тварыцкі ворагам народа?*, змешчаны ў ЛіМе, стаў падзеяй у літаратурным жыцці, якая падштурхнула многіх даследчыкаў звярнуцца да пераасэнсавання творчасці беларускіх пісьменнікаў першай трэці XX стагоддзя з гуманістычных, філасофска-эстэтычных пазіцый. Услед з'явіліся навукова грунтоўныя, наватарскія метадалагічнымі падыходамі працы гэтага праніклівага, глыбокага і аўтарытэнага даследчыка *І нічога, апроч праўды: Якой быць гісторыі беларускай літаратуры* (1990) і *Няскораны талент. Праўдзівая гісторыя жыцця і творчасці Міхася Зарэчкага* (1991) і некаторыя іншыя.

Канцэптуальна-метадалагічнае значэнне, па нашым перакананні, маюць працы В. Жураўлёва *На шляхах духоўнага самасцвярджэння* (1995) і *У пошуку духоўных ідэалаў* (2000), а таксама даследаванні іншых літаратуразнаўцаў.

Поваму прачытання і аб'ектыўнаму праблемна-эстэтычнаму асэнсаванню спадчыны Я. Купалы, Я. Коласа, З. Бядулі, К. Крапівы, У. Жылкі, М. Гарэцкага, У. Галубка, П. Галавача і некаторых іншых беларускіх пісьменнікаў прысвечана калектыўная праца выкладчыкаў-літаратуразнаўцаў Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта (пад рэд. З. Мельнікавай) „Беларуская літаратура: У святле новых фактаў і назіранняў” (Брэст 1996).

Колькаснаму і якаснаму назапашванню „рэабілітацыйнага” матэрыялу аб лёсе і спадчыне шэрагу пісьменнікаў, чые імёны па ідэалагічных прычынах былі выключаны з гісторыка-літаратурнага працэсу ў эпоху таталітарызму і застою, надзвычай паслужылі публікацыі вядомых навукоўцаў, крытыкаў, літаратуразнаўцаў У. Конана, У. Казберука, І. Саверчанкі, П. Васючэнкі, А. Бяляцкага, Я. Янушкевіча, Ю. Гарбінскага, Т. Грамадчанкі, А. Жынкіна, А. Сідарэвіча, Я. Лецкі, Л. Юрэвіча, І. Багдановіч, А. Мяснікова, Дз. Мамачкіна і іншых. Вярнуліся з забыцця імёны і спадчына вядомых пісьменнікаў, філосафаў і літаратурных крытыкаў А. Луцкевіча, В. Ластоўскага, І. Абдзіраловіча, У. Самойлы, А. Гаруна, Я. Лёсіка, Ф. Аляхновіча, А. Станкевіча, А. Мрыя, Л. Калюгі і многіх іншых.

У апошнія два дзесяцігоддзі, дзякуючы намаганням Б. Сачанкі, А. Мальдзіса, У. Калесніка, А. Марціновіча, В. Рагойшы, М. Мішчанчука і многіх іншых навукоўцаў, да новых пакаленняў беларусаў дайшла спадчына У. Жылкі, Я. Нёманскага, Р. Мурашкі, В. Шашалевіча, С. Баранавых, Б. Мікуліча, К. Сваяка... Вернуты ў гісторыка-літаратурны працэс рэпрэсаваныя творы Я. Купалы,

М. Гарэцкага, Л. Геніюш, узноўлены невядомыя старонкі творчасці К. Чорнага, М. Чарота, З. Астапенкі... Сталі ў пэўнай меры даступнымі малавядомыя сучасным пакаленням жыццё і творчасць дзеячаў беларускай эміграцыі – А. Салаўя, Ю. Віцьбіча, С. Хмары, М. Сяднёва, Х. Ільяшэвіча, У. Клішэвіча, Р. Крушыны, У. Дудзіцкага, Л. Случаніна, Н. Арсенневай.

Можна з упэўненасцю канстатаваць, што пачынаючы з 80-ых гадоў стала прыкметным колькаснае ўзбагачэнне беларускай літаратурнай спадчыны. Гэтаму спрыялі многія публікацыі ў *ЛіМе*, *Полымі*, *Нёмане*, *Маладосці*, *Спадчыне*, *Крыніцы*, нарысы Б. Сачанкі *Бэндэ (30-ыя гады ў абліччах і дакументах)*, *Сняцца сны аб Беларусі (Загадка смерці Купалы)*, яго публікацыі аб лёсе і творчасці А. Гаруна, К. Сваяка, В. Ластоўскага і іншых, публікацыі ў перыёдыцы А. Марціновіча, яго ж кніга *Шляхам праўды: Выбраныя старонкі беларускай літаратуры ў святле сённяшняга дня* (Мінск 1994).

Папаўненню і ўзнаўленню адноснай цэласнасці літаратурнага працэсу першай паловы ХХ стагоддзя, і перадусім эпохі таталітарызму, спрыяла выданне твораў М. Гарэцкага, і найперш тых, што былі пад забаронай (аповесць *Дзве душы*, публіцыстыка і некаторыя аповяданні, *Гісторыя беларускае літаратуры*), вяртанне рэпрэсаваных твораў Я. Купалы і выданне яго Поўнага збору твораў у 9-ці тамах, што ажыццяўляецца ў нашы дні.

Нават з прыведзенага вышэй, далёка не поўнага, пераліку відавочны становячыся вынікі колькаснага назапашвання матэрыялаў для навуковых адкрыццяў, якія павінны забяспечыць актуалізацыю нацыянальнай літаратурнай традыцыі, рэабілітацыю беларускага гісторыка-літаратурнага працэсу мінулага стагоддзя і, што вельмі важна, узнаўляць паступова яе цэласнасць і паўнату.

Вострая неабходнасць у новых метадалагічных падыходах ужо многа разоў фармулявалася беларускімі літаратуразнаўцамі розных пакаленняў (В. Каваленкам, А. Лойкам, М. Мушынскім, В. Жураўлёвым, В. Максімовічам, П. Васючэнкам і інш). Вось меркаванне І. Жука: *...Мы мусім штосьці з'іначыць у метадалогіі пошуку. Замест бясконцай рэстаўрацыі, замест „блукання” па слядах, мы мусім пайсці інакш. Пайсці насустрач*⁴.

Вядомыя беларускія навукоўцы ўжо ў канцы 80-ых – пачатку 90-ых гадоў канстатавалі, што існуючыя на той час літаратуразнаўчыя даследаванні насілі пераважна гісторыка-літаратурны харак-

⁴ І. Жук, *Сустрэчны рух...*, с. 4.

тар. Сваім зместам, тэарэтычным і метадалагічным узроўнем яны не адпавядалі як грамадска-адукацыйным, так і навуковым патрабаванням. Занепакоены гэтым, М. Мушынскі абвострана ўсведамляў і даводзіў іншым:

...неабходны прынцыпова новыя, смелыя падыходы, патрэбен сучасны погляд на літаратурны працэс, новае прачытанне новых твораў, ацэнка якіх стала ўжо традыцыйнай. Патрэбна таксама і адпаведная псіхалагічная перабудова саміх даследчыкаў...⁵

Сапраўды, няма падстаў адмаўляць, што традыцыйны тып гісторыка-літаратурнага даследавання па-ранейшаму застаецца асноўным у сістэме сучаснай метадалогіі беларускага літаратуразнаўства. Падмацаваны высокім аўтарытэтам вядучых айчынных даследчыкаў, аўтараў *Гісторыі беларускай літаратуры*, што ствараецца і выдаецца ў нашы дні, ён і па сённяшні дзень вызначае ўзровень навуковасці і кампетэнтнасці сучаснага падыходу да мастацкага слова. Нельга не заўважыць, што ў беларускім літаратуразнаўстве ў нашы дні актывізаваліся і плённа рэалізуюцца не традыцыйныя метадалогіі, метады і прыёмы даследавання. Аднак гэта зусім не азначае, што гісторыка-літаратурныя тыпы даследавання (сацыяльна-гістарычны, гісторыка-генетычны, параўнальна-гістарычны, гісторыка-тыпалагічны, гісторыка-функцыянальны і некаторыя іншыя) вычарпалі сябе.

У сённяшнім беларускім літаратуразнаўстве, па нашым меркаванні, не павінна ісці гаворка аб „вычарпанасці”, аб „недахопах”, „абмежаваных магчымасцях” даследаванняў гісторыка-літаратурнага тыпу. Нам трэба весці гаворку аб паглыбленні тэарэтыка-метадалагічнага зместу **вылучаемых канцэпцый**, аб **магчымасцях новых аспектаў у сучасным навуковым асвятленні, здавалася б, устойліва засвоеных тэм і праблем**. Гэта датычыцца як пытанняў аналізу працэсуальных змен у літаратуры і высвятлення заканамернасцяў мастацка-літаратурнага развіцця, так і спадчыны класікаў беларускай літаратуры, у тым ліку, і творчай біяграфіі канкрэтнага пісьменніка.

Усваёй канцэптуальна-важнай для сучаснага літаратуразнаўства кнізе *І нічога, апроч праўды...* М. Мушынскі, сфармуляваўшы прынцыпы стварэння сучаснай *Гісторыі*, акрэсліў у значнай меры,

⁵ М. Мушынскі, *І нічога апроч праўды...*, с. 5.

на нашу думку, і мадэль яе будучай метадалогіі, і найперш, яе сэнсавазмястоўны каркас. Мы цалкам пагаджаемся з перакананнем вучонага, што, звяртаючыся да асэнсавання літаратуры, асабліва эпохі таталітарызму і наступных дзесяцігоддзяў, даследчыцка-метадалагічная думка павінна быць сарыентавана на выяўленне *ўзроўню гуманістычнай скіраванасці літаратурнага твора, літаратуры цалкам, на выяўленне ў ёй*

узаемаадносін чалавека і грамадства, канцэпцыі чалавечай асобы, а таксама пісьменніцкай пазіцыі ў асвятленні сацыяльных узаемаадносін. Даследчык павінен паказаць, як глыбока, пераканаўча ўвасоблены ў творчасці таго ці іншага пісьменніка свет народнага жыцця, барацьба і змаганне за лепшую долю, як выяўлена ідэя самакаштоўнасці жыцця чалавека, агульнадэмакратычныя і агульначалавечыя вартасці... Беларуская літаратура павінна быць раскрыта як з’ява эстэтычная, самабытна-непаўторная, сацыяльна-дэтэрмінаваная, як вынік духоўнай дзейнасці народа і як арганічны элемент нацыянальнай культуры⁶.

Вырашэнню многіх актуальных задач сённяшняга літаратуразнаўства, асабліва па асэнсаванні вернутых з забыцця твораў, па новым, сучасным прачытанні спадчыны, творчасці пісьменнікаў мінулага, па нашым перакананні, могуць цалкам адпавядаць літаратуразнаўчыя даследаванні гісторыка-функцыянальнага тыпу. Аднак, пры гэтым патрэбна абавязкова ўдакладніць, дапоўніць і паглыбіць сам змест, аб’ём і інструментарый гісторыка-функцыянальнай метадалогіі.

У традыцыйным разуменні гісторыка-функцыянальнае вывучэнне літаратуры мае пераважна прыкладны характар, бо яму прадпісана найперш вывучаць

функцыянаванне літаратуры ў свядомасці чытацкай публікі, у гістарычнай дынаміцы чытацкіх „варыянтаў” літаратурнага твора, а таксама даследаванне зменлівасці рэпутацый пісьменнікаў, даследаванне прычын гэтай зменлівасці... і г.д.⁷

Няма сумнення, што даследаванні гісторыка-функцыянальнага тыпу адпавядаюць актуаліям сучаснага беларускага літаратуразнаўства, у тым ліку, філасофска-эстэтычнаму, гуманістычнаму прачытанню спадчыны. Ажыццяўленне такіх даследаванняў дапаможа

⁶ М. Мушыньскі, *І нічога апроч праўды...*, с. 5-6.

⁷ *Литературный энциклопедический словарь*, Москва 1987, с. 138.

ў канкрэтных выпадках на адпаведным матэрыяле вырашаць і праблемы суадносін жыццёвай і мастацкай праўды ў творы, сацыяльна-класавага і агульначалавечага ў ім; убачыць спосабы вырашэння пісьменнікам праблемы станоўчага героя свайго часу; высвятліць аўтарскую пазіцыю ў абмалёўцы падзей, у выяўленні ідэі самакаштоўнасці жыцця і чалавека (М. Мушынскі), даць ацэнку твору як эстэтычнай мастацкай з’явы, як пэўнаму этапу ў творчасці пісьменніка і як часцінцы беларускай літаратуры, элементу нацыянальнай культуры. У гэтым нам бачыцца актуальнасць і мэтазгоднасць гісторыка-функцыянальных даследаванняў.

Метадалагічнае значэнне і канкрэтную рэалізацыю ў гісторыка-функцыянальных даследаваннях могуць мець шырока распаўсюджаныя ў сучасным літаратуразнаўстве паняцці і тэрміны, напрыклад: сакральны вобраз, архетyp, хранатоп, унутраныя камунікацыі твора, гісторыка-рэцэптыўнае поле, канцэптуальна-інварыянтнае ядро і некаторыя іншыя.

Неабходна зазначыць, што беларускае літаратуразнаўства ўжо мае плённы вопыт сучасных гісторыка-функцыянальных даследаванняў. Вось толькі некаторыя назвы такіх кніг-манаграфій: У. Гніламёдаў *Янка Купала: Новы погляд*, Г. Сіненка *Насуперак канону*, М. Мушынскі *Няскораны талент*, М. Мікуліч *Максім Танк: На скразняках стагоддзя* і іншыя. Аўтара гэтых радкоў цікавіць гісторыка-функцыянальнае даследаванне спадчыны аднаго з таленавітых класікаў-пачынальнікаў беларускай літаратуры XX стагоддзя Змітрака Бядулі.

Творчасць гэтага пісьменніка побач са спадчынай яго сучаснікаў у беларускай літаратуры першай трэці XX стагоддзя (Я. Купалы, М. Гарэцкага, К. Чорнага, Я. Пушчы, Л. Калюгі і г.д.), убачаная ў святле гісторыка-функцыянальнага даследавання, сведчыць, што беларуская літаратура таго часу ў значнай меры была апазіцыйнай таталітарызму, яго ідэалогіі і эстэтыцы.

Дзеся забеспячэння паўнаты аналізуемага матэрыялу мы звярталіся не толькі да спадчыны З. Бядулі, што сабрана ў Зборы твораў у 5-ці тамах (Мн., 1985-1989 гг.), але і да твораў, якія па розных, але пераважна па ідэалагічных меркаваннях, усё яшчэ не ўвайшлі ў гісторыка-літаратурны ўжытак і кантэкст. Гэта – шматлікія вершы, вершаказы, абразкі, імпрэсіі, псалмы, прыпавесці, публіцыстычныя артыкулы і нарысы літаратурна-асветнага і культуралагічнага характару. Яны друкаваліся ў беларускай перыёдыцы 1914-1920 гадоў (газеты „Вольная Беларусь”, „Белару-

скі шлях”, „Беларусь”, „Беларускае жыццё”). Такіх „невядомых” твораў З. Бядулі, знойдзеных намі ў Дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва ў Мінску, больш за 20.

Што падштурхнула нас пры вызначэнні матэрыялу гісторыка-функцыянальнага даследавання спыніць выбар на спадчыне менавіта Бядулі?

Найперш тое, што творчая дзейнасць гэтага пісьменніка супала з супярэчлівым і трагічным перыядам не толькі ў гісторыі беларускай літаратуры, але і ў грамадзянскай гісторыі Беларусі, якой і была першая трэць XX стагоддзя. Навуковае, даследчыцкае асэнсаванне літаратуры таго часу – адна з надзённых і далёкіх ад вырашэння задач сучаснага літаратуразнаўства. А творчасць Бядулі – якраз красамоўнае сведчанне рознапланавага патэнцыялу, багатых, ды своечасова не рэалізаваных выяўленчых, жанрава-стылёвых магчымасцяў нашай нацыянальнай літаратуры, якія ў эпоху дыктатуры былі, на жаль, прыпынены і разбураны. Яго творчасць выклікала і выклікае ўстойлівую цікавасць пры даследаванні розных жанраў (паэмы, паэзія, аповяданні, апавесці, раман), розных стылявых напрамкаў беларускай літаратуры (імпрэсіянізм, рамантызм, рэалізм, сімвалізм, экспрэсіянізм, натуралізм).

Па-другое, і жыццёвы, і творчы лёс пісьменніка таксама быў тыповым: яго шальмавала і запалохвала вульгарызатарская крытыка, перакрэсліваючы нашаніўскую творчасць; ідэалагічныя цензары прымушалі раскаяцца ў ідэалах Вольнай Беларусі і нацыянальнага Адраджэння, якім так натхнёна служыў Бядуля ў 10-20-ыя гады. Каб захаваць фізічнае жыццё, ён вымушаны быў прыстасоўвацца, фальшывіць у творчасці. Але, тым не менш, яго творы маюць багаты і шматзначны падтэкст, „просяцца” ў сучаснае прачытанне, паводле якога паўстае сапраўдны Бядуля – мудрэц, мастак, пратэстант.

Сябра і сучаснік Я. Купалы, М. Багдановіча, Я. Коласа, М. Гарэцкага, Я. Лёсіка, А. Гаруна, У. Галубка, ён пакінуў багатую і таленавітую спадчыну, быў сапраўдным патрыётам беларускага народа, нястомным дзеячам-адраджэнцам. Аднак сённяшнімі пакаленнямі беларусаў ён успрымаецца як другарадны пісьменнік або *напаўзабыты класік* (В. Каваленка). Яго спадчына з часоў разгулу сацыялагічнай вульгарызатарскай крытыкі, ідэалагічна пільнай, але эстэтычна глухой і абыякавай, і затым па інерцыі, з пазнейшых „сацрэалістычных” часоў заставалася павярхоўна асэнсаванай і галоўным чынам таму, што пісьменнік „вельмі супярэчліва” ўспрыняў сацыялістычную рэвалюцыю. Даследаванні В. Каваленкі *Пошу-*

кі і здзяйсненні, І. Навуменкі *Змітрок Бядуля*, публікацыі А. Лысенкі, М. Мушынскага, В. Жураўлёва, І. Чыгрына і іншых, даследчыкаў маладзейшага пакалення А. Макарэвіча, В. Максімовіча, І. Кульбянкавай, Л. Сіньковай і некаторых іншых сведчаць аб вялікай і сапраўднай ідэйна-эстэтычнай каштоўнасці спадчыны гэтага мастака.

Больш таго, мы перакананы, што яго творча-эстэтычныя пошукі і знаходкі мелі вялікі ўплыў на тагачасны літаратурны працэс і асабліва на посттаталітарную літаратуру апошніх дзесяцігоддзяў XX стагоддзя. Ёсць важкія падставы гаварыць аб бядулеўскіх традыцыях у беларускай літаратуры, асабліва ў яе сённяшніх жанравых пошуках. Абразкі, лірычныя імпрэсіі, псалмы, вершаказы, прыпавесці, што ўласцівы сучаснай сінтэтычнай беларускай прозе і паэзіі, былі прадстаўлены ў класічным выглядзе ў творчасці Бядулі яшчэ ў першыя дзесяцігоддзі XX стагоддзя. Пры даследаванні яго спадчыны маюць патрэбу ў сучасным асэнсаванні як арыгінальная адметнасць мастака і ўнаследаваныя ім традыцыі, так і ўдакладненне яго ролі ў беларускай літаратуры XX стагоддзя. Гэта яшчэ раз дае сур’ёзныя, аб’ектыўныя падставы для пераасэнсавання спадчыны Бядулі ў гісторыка-функцыянальным плане.

Нарадзіўшыся ў канцы XIX стагоддзя, Бядуля спяшаўся – і сваёй чулай душой быў здольны – засвоіць філасофска-эстэтычныя і літаратурна-мастацкія здабыткі мяжы стагоддзяў. Але абставіны склаліся так, што ён паспеў стаць толькі вучнем, а не выхаванцам той эпохі і культуры. І ўсё ж падмуркам яго творчасці стала менавіта класічная духоўна-эстэтычная спадчына мяжы стагоддзяў. Бядулеўскае майстэрства паступова фарміравалася на літаратурна-эстэтычнай і біблейскай аснове. У яго спадчыне прасочваюцца асноўныя філасофска-эстэтычныя тэндэнцыі літаратуры XX стагоддзя, пачынаючы з „нашаніўства”, калі беларуская літаратура была маладой, і заканчваючы эпохай таталітарызму, калі Бядуля часткова прыстасоўваўся, і рабіў гэта складана-тонка, далікатна-ўмела, а часткова, магчыма, і паверыў у аптымістычную сацыялістычную утопію. Сёння цікава прасачыць эвалюцыю мастакоўскага светапогляду, асэнсаваць яе прычыны, асноўныя этапы і сутнасць.

Сучаснікам і пазнейшым даследчыкам ён часта здаваўся разгубленым і нават маладушным, напалоханым, гатовым увасабляць у сваіх творах „чарговыя задачы”, што ставіла партыя. Але за „савецкімі” тэмамі і героямі мала хто бачыў магутную мастацкасць,

трагізм і філасафізм, што хаваліся ў падтэкставай плыні і выходзілі далёка за межы актуальных сацэалістычных тэм.

Бядулю моцна „біла” вульгарызатарская крытыка. Яму, як і большасці тагачасных беларускіх савецкіх пісьменнікаў, не хапала мужнасці бараніць сваю творчую свабоду. Але яму хапіла мудрасці захаваць сваё заповітнае ва ўнутраных камунікацыях твораў, у іх падтэксце, у анталагічнай мнагаслойнасці твораў. Настаў час раскадзіраваць унутраныя сістэмы яго спадчыны.

Вядома, што не можа быць літаратурнага працэсу як самастойнай з’явы, якая існуе аўтаномна над гісторыяй літаратуры, гісторыяй грамадства. Як творца, як пісьменнік, як мастак Бядуля будзе лепш зразуметы сучаснымі і будучымі пакаленнямі, безумоўна, толькі на фоне ідэалагічнага і грамадска-палітычнага жыцця тагачаснай Беларусі, у кантэксце сучаснага яму літаратурнага працэсу. *Прырода мастацтва вымагае разгляду яго суадносна з працэсамі самавызначэння перш за ўсё⁸*, – слухна зазначаў І. Чарота. Аднак каштоўнасць і веліч Бядулі як мастака, у многіх выпадках, як прарока, змагага за сацыяльную справядлівасць, волю, будучыню, прыгажосць і гармонію, па-сапраўднаму ўбачылася ў кантэксце новага часу.

Варта дзеля прыкладу ў святле гісторыка-функцыянальнай метадалогіі прыгледзецца да *Сярэбранай табакеркі* З. Бядулі, твора, які беларускае літаратуразнаўства традыцыйна адносіла да дзіцячай літаратуры. Сапраўды, на першы погляд, гэта меркаванне і не выклікае прэрэчання, бо некаторыя галоўныя героі твора – дзеці, і ўвесь аповед дзядулі як бы адрасаваны маленькім слухачам, унукам. Але не ўсё так проста. Аповесць вызначаецца глыбінёй, сэнсавай змястоўнасцю, алегарычнай вобразнасцю, вобразамі-міфалагемамі, архетыпамі, кадзіроўкай сюжэту, спасціжэнне якіх патрабуе ад чытача жыццёвага, інтэлектуальнага і гістарычнага досведу, чуласці і ўдумлівасці. Толькі пры такой умове твор раскрываецца сваёй глыбінёй, шматграннасцю, багаццем.

Аповесць-казку *Сярэбраная табакерка* можна лічыць духоўным тэстаментам пісьменніка нашчадкам. Гэта, несумненна, найменш расчытаны і зразуметы твор Бядулі, бо яго рознапланавы філасофска-прыпавесцыйны змест з цяжкасцю ўкладваецца ў якую-небудзь лагізаваную метадалагічную схему літаратуразнаўства. Гэты апошні твор Бядулі быў напісаны ў 1940-ым годзе, і некаторыя

⁸ І. Чарота, *Пошук адвечнай ісціны*, с. 25.

ўрыўкі з яго друкаваліся ў тагачаснай перыёдыцы. Упершыню цалкам *Сярэбраная табакерка* была надрукавана ў 1953 годзе ў часопісе *Полымя* і з таго часу стала любімым творам многіх пакаленняў беларусаў. Гэта – мудрая, павучальная філасофская прыпавесць, створаная самім пісьменнікам народная беларуска-яўрэйская, амаль біблейская, легенда аб барацьбе добра і зла, жыцця і смерці. Філасофская аснова твора насычана энергетыкай народных, хрысціянскіх і іудзейскіх міфалагем. Сёння гэты твор успрымаецца філасофска-утапічнай праекцыяй аўтара ў далёкую будучыню і адначасова спрэчкай пісьменніка са сваім часам, з эпохай, з сабой, спробай асэнсаваць уласнае жыццё і творчасць у кантэксце Вечнасці.

Многія эпізоды твора надзвычай сугучныя эпасе масавых рэпрэсій, ад якіх толькі цудам ацалелі аўтар. Яны – не проста волянае фантазіраванне аб спосабах масавага ўсыплення чалавецтва і духоўнага знішчэння-ўмярцвення людзей. Яны – трапнае мастацкае люстэрка беларускага грамадскага жыцця канца 30-ых гадоў. *Сонныя парашкі* аптэкара Сівіцкага – метафарычна ёмістае ўвасабленне рукатворнага апакаліпсісу, схема „сацыяльна-класавай бітвы” ўладатрымцаў супраць сваіх народаў. Гэта сапраўдны алегарычна-філасофскі твор, у якім аўтар абраў мастацкую метадалогію абагульнення і афарызму для адлюстравання жыцця і сваіх пакутлівых думак аб ім.

У творы выбраны арыгінальныя суадносіны аўтара з героем-апавядальнікам Дзіда-дзедам і іншымі персанажамі. Аўтарская думка і логіка хаваецца ў глыбінях тэксту і ў падтэксце, у самастойнасці і раўнацэннасці галасоў многіх герояў. У аповесці няма адзінага, яўна выражанага аўтарскага бачання перспектывы, будучыні, але моцна гучыць вера ў духоўны патэнцыял народа, у жыццесцвярджалы ўзлёт яго сілы, думкі, таленту.

Галоўны герой твора, дзядуля, у лепшыя хвіліны свайго мудрага старэчага жыцця ўспамінае даўнюю павучальную гісторыю аб тым, як яго далёкі продак паланіў смерць у сярэбранай табакерцы. Смерць прапануе яму выкуп і багацце – *сто чалавечых жыццяў*, каралеўскае, графскае, магнатскае, мільянерскае жыццё... Але Дзіда-дзед непадкупны. Ён ажыццявіў мару ўсяго жывога на зямлі, вызваліў свет ад войнаў, *запаланіў грабежніцу жыцця, выцер слёзы з усіх вачэй, знішчыў страх небыцця...*⁹.

⁹ Тут і далей спасылкі на выданне: З. Бядуля, *Збор твораў: У 5-ці т.*, Мінск 1989, т. 5, с. 268.

Смелы і дасціпны фантазёр Бядуля цікава і захапляюча піша, як памірыліся ўсе істоты, нават воўк з авечкай:

Беласнежная авечка ляжыць на воўчай спіне, гойдаецца, як на пярэне, і зусім не баіцца. Вочы яе лагодныя...

Вочы ў ваўка, спачатку злыя, з драпежніцкім жоўтым бласкам, пакрысе робяцца добрымі, спакойнымі, бадай што такімі, як у авечкі. Нібы нутро звера пачынае астываць ад таго страшнага пекла і смагі ў крыві, якое паліла яго самога, яго бацькоў і дзядоў... Воўк змяняе свой гон, пакуль зусім не спыняецца. Крыху прыхіляе пярэднія ногі, і з яго спіны павольна, нібы пані з карэты, злазіць авечка (269).

Казачна-фантастычны сюжэт аб паланенні смерці, прызнаваўся сам Бядуля, ён запазычыў з фальклорных запісаў А. Сержпутоўскага, сярод якіх ёсць казка *Як палешук смерць паланіў*. Але гэты сюжэт пісьменнік выкарыстоўвае толькі ў якасці асноўнага матыву – „каркасу” твора, каб выказацца пра ўсё, што яго хвалюе. На гэты каркас нанізаны многія непаўторна дасціпныя, вельмі глыбокія, мудрыя афарыстычныя аповеды, навелы, прыпавесці, дзе дзейнічаюць розныя – рэалістычныя, казачныя і фантастычныя – героі: абаронцы жыцця Дзіда-дзед, Юрка Дратва, аптэкар Сівіцкі, іх жонкі і дзеці, дзяўчынка Люсенька, кучаравы паэт і яго сабака Апалон і некаторыя іншыя. Шматлікі і магутны стан рыцараў Смерці: кардынал Баніфацый, папа Кій Дзесяты, кароль Пінг-Понг, пані Сарачынская, каралі, магнаты, военачальнікі, каты...

У гэтым дасціпным афарыстычным творы ёсць шэраг старонак, дзе Бядуля выказвае свае адносіны да розных праяў жыцця чалавека, да жыцця цэлых народаў і ўсяго чалавецтва. Вельмі надзённа і слухна ўспрымаюцца аўтарскія меркаванні аб злачыннасці войнаў, дзе гінуць цэлыя народы:

У простым жыцці кожны край мае свой звычай, затое войны, бадай, усюды аднолькавыя... Людзі, якія хочуць жыць, выступаюць супраць людзей, якія таксама хочуць жыць. Ваююць! За каго? За сваіх багатых начальнікаў...

Народы па загаду начальства вырэзваюць адны другіх і паляць адны ў адных гарады, топяць адны адных караблі... І кожную вайну называюць апошняй... Гэтыя начальнікі так прапітаны смуродным духам Смерці... (288-289).

Гэты твор Бядуля пісаў, калі ў Еўропе ўжо палала другая сусветная вайна. Аўтар, відавочна, прадбачыў, што і яго народ

чакаюць вялікія выпрабаванні, бо двум „начальнікам”, Гітлеру і Сталіну, было цесна панаваць...

Кардынал Баніфацый – празрысты, алегарычны вобраз тырана, які цынічна, з выклікам гаворыць, каб усе чулі і баяліся, што ён найбольшы на свеце мярзотнік: *...і гэтым шчыра гарджуся... буду ўсыпляць на зямлі цэлыя краі і народы. Зраблюся гаспадаром усяго свету* (357).

Калі Бядулевы станоўчыя героі – беларусы, то кардынал і іншыя рыцары смерці – небеларусы. Гэта алегорыя таксама вельмі празрыстая, і зразумела, пра каго вуснамі свайго героя аўтар кажа: *Папрасіліся злыдні на тры тыдні, а цяпер ніяк не выганіш...*

Бядуля стварае некалькі вобразаў фальшывых уладароў, авантурыстаў, якія ўявілі, што кіруюць светам. Гэта і Кій, і Пінг-Понг, якія імкнуцца стаць гаспадарамі ўсіх людзей на зямлі, іх жыцця і смерці. З дасціпнасцю мастак паказвае, што гэта – манюкі, і самая галоўная іх зброя – страх, якім яны караюць народ. А пужлівы, запалоханы народ – бязвольны, паслухмяны і рахманы.

Як бачым, Бядуля метафарычна асэнсоўваў тэму ўладароў, каралёў і народа, а таксама ствараў вобразы тых, хто памагалі каралям і пужалі народ сваімі тупымі бычачымі вачыма (342).

Светам і народамі заўсёды намагалася і намагаецца кіраваць хваравітая, сумніцельная веліч. Гэта вынікае з вобразнага бядулеўскага падтэксту: *Ведаю шмат такіх Сарок, што называюць сябе Павамі. Ходзяць Сарокі Павамі па зямлі, круць-верць хвастом і так фанабэрацца, што блізка не падступіся! ... А дурныя Вароны на іх глядзяць і млеюць, і нізка кланяюцца* (304).

На многіх старонках аповесці сустракаецца вобраз-матэў народа. Так, вандруючы, скамарохі прыйшлі ў мясціну, дзе жыў *цёмны, прыбіты і пужлівы народ*. У падтэксце Бядуля асуджае баязлівасць і рахманасць цэлага народа (вобраз *голых людзей*), параўноўвае яго з авечым статкам. Мастакі-скамарохі абуджаюць гэты народ, які *ліха доўга няньчыла*.

Народ – самы бездапаможны герой у творы, над якім намагаюцца вечна гаспадарыць розныя злыдні, каты. Жыцці звычайных людзей нічога не варты ў вачах розных уладароў і рыцараў Смерці. Жыцці людзей і лёсы цэлых народаў у падтэксце твора Бядуля параўноўвае з лёсам дробненькіх істот, казюрак, якія *слеплі і гінулі дзесяткамі на прывабным агні* (251) прыгожых, абяцаных, ды не здзейсненых ідэалаў.

За героем-апавядальнікам твора, які многа зведаў, убачыў і пер-

ажыў, часта хаваецца сам аўтар, прадбачліва папярэджваючы: *І вы, букашкі, не гойсайце на невядомыя агні, бо яны спаляць вам крылі...* (251). Гэтыя словы ўспрымаюцца перасцярогай самога Бядулі, звернутай да нашчадкаў, да будучых пакаленняў, каб не гарэлі марна ў полымі сумніцельных рэвалюцый і „сусветных пажараў”.

У падтэкставай плыні твора выразна прасочваецца думка пісьменніка аб размаітасці ўсяго жывога, існага, дзе нават самая дробная казюрка, як і кожны чалавек, мае права на жыццё. Але ёсць сярод жывых істот, зноў і зноў папярэджае Бядуля, і крывапіўцы, якія толькі таму і жывуць, што п”юць кроў людскую.

Вобраз-матыў спячага народа, народнай волі, закаванай у ланцугі, асабліва выразна прысутнічае ў падтэксце, калі Бядуля апісвае вызваленне з падзямелля аптэкара Сівіцкага, які ляжаў акамянелы на саломе і быў прыкуты да сцяны ланцюгом. Бы прыкуты да скалы Праметэй, бы вязень у цямніцы, сцвярджае алегарычнымі сродкамі Бядуля, скаваны і народны дух. Але ў Бядулевым падтэксце гучыць упэўненасць, што народ прачнецца і вызваліцца. І дапаможа ў гэтым вялікая сіла мастацтва. Гэтаксама як Сымон – музыка з паэмы Якуба Коласа абуджае Ганну-Беларусь, так і Бядулевы скамарохі абуджаюць усё наваколле, дзе яны толькі з”яўляюцца. У фінале твора выразна гучыць аўтарская адраджэнцкая ідэя, скразная ідэя ўсёй Бядулевай творчасці: народ прачнецца, стане сапраўдным волатам-асілкам, а ў царства мёртвых ценяў назаўсёды адыйдуць рыцары Смерці, тыя, хто трымаюць народ у вечным страху і ланцюгах. У Бядулевым падтэксце ўзнікае велічны вобраз народа-каваля, народа-волата, які *заснуў і акамянеў у часе найвялікшага гневу* (369). Гучыць і прарочае мастакоўскае папярэджанне: гэты народ не будзе спаць вечно...

У аповесці ўвекавечана мара Бядулі аб часе, калі не стане драпежнікаў і ахвяр, калі ў вачах адных не будзе ненавіснага, драпежніцкага бляску і выразу пакоры і страху ў вачах другіх. Станоўчыя героі твора, прадстаўнікі народа, пратэстуюць супраць прынятай усім светам заповедзі – „хлусі і мані”.

Знайшлі ў творы афарыстычнае ўвасабленне і тыя, хто выдаюць сябе за народ, хто раскланьваецца ад імя ўсяго народа перад уладарамі: *Гэта не народ, а так сабе, з боку прыпёку!.. Не народ, а розны зброд* (306). Так вуснамі сваіх герояў Дзіда-дзеда і Саўкі іх характарызуе Бядуля. Аўтар трапна заўважае аб небяспечнасці людзей *двурушных, якія патнуць белай ружай і чорным дзёгцем адначасова*.

Асобныя старонкі аповесці нагадваюць невялікія закончаныя навелы-прыпавесці. Зусім выразны, чытэльны падтэкст і алегарычны сэнс мае амаль кожны з такіх шматлікіх аповедаў. Так, напрыклад, аповед Дзіда-дзеда пра ката і разбойніка мае дакладны прыпавесцыйны характар. Аўтар адразу прадбачліва зазначае, што гэта было ў нейкай далёкай заморскай краіне. Сам гаспадар яе быў галоўным катом. *Гэты кат быў дабравольным, кат-аматар, кат-мастак, кат-магнат*. Народ краіны не ведаў і не падазраваў, што сам гаспадар выконвае агідную катаву справу, бо кат заўсёды меў на твары чорную маску, а на руках белыя пальчаткі. І ніхто не ведаў, хто хаваецца пад чорнай маскай.

Як адна з цэнтральных асэнсоўваецца ў гэтым творы тэма лёсу мастака і мастацтва, якая хвалявала пісьменніка на працягу ўсяго жыцця. У гэтым творы Бядуля ўскосна, але прызрыста выказаў свае погляды на мастацтва, на літаратуру. Яго героі паэт і Дзіда-дзед вядуць аб гэтым гаворку. Аўтарская пазіцыя, несумненна, увасабляецца ў словах Дзіда-дзеда. Паэт клапоціцца аб бессмяротнасці сваіх кніг і герояў, якія, нягледзячы на паланенне Смерці, усё роўна гінуць. Паэт скардзіцца:

Я чую іх кананне... Чую шурхат лапат... Гэта бібліятэкары-далакопы хаваюць мае кнігі на спецыяльных паліцах-могілках... Смерць мастацтва вельмі пераборлівая і несправядлівая. Творы некаторых яна не чапае тысячагоддзямі, а творы іншых яна рэжа касой яшчэ тады, калі яны толькі нараджаюцца (334).

Ці не трапная гэта характарыстыка лёсу творцы і яго кніг у эпоху таталітарызму?..

Перакананні мудрага дзеда – гэта перакананні і самога Бядулі. Дзіда-дзед так разважліва тлумачыць паэту Апалону:

Смерць тваіх песень знаходзіцца ў тваім уласным сэрцы і ў тваёй уласнай галаве. Гэта Смерць строгая, але справядлівая. Яна забівае песні фальшывыя і не чапае песень шчырых. Яна наогул не забівае. Кепскія песні – мёртванароджаныя. Жыццё тваіх песень залежыць ад цябе самога... (334).

Мудры Бядулеў герой з *пашкадаваннем і мудрасцю* дае паэту разумную параду: *Аставайся з намі ды вучы нашых дзетак брынкаць на ліры*.

Несмяротная кампанія абаронцаў жыцця на чале з Дзіда-дзедам вырашае быць патрэбнай і карыснай усяму народу – яны становяцца скамарохамамі, ідуць у свет, да людзей, намагаюцца дайсці

да кожнага, весяліць народ. І кучаравы паэт па дружнай згодзе ўсіх становіцца *галоўным скамарохам*...

Мастацкімі сродкамі Бядуля сцвярджае, што мастак не мае права быць заклапочаным толькі сваім бессмяроццем і бессмяроццем уласных твораў. Калі слугаваць народу, дапамагаць людзям кожны дзень быць лепшымі, спагадлівымі да іншых, то абавязкова застанецца ўдзячная народная памяць пра такога мастака. А з ёй і прыйдзе несмяротнасць. Так у падтэксе выказваецца заповітнае меркаванне Бядулі: думаючы аб вечным, дбай і рупся аб штодзённым...

У эпізодах *Сярэбранай табакеркі*, дзе расказваецца аб вандроўках скамарохаў, у глыбокім вобразным падтэксце ўвасоблена перакананне Бядулі, што мастацтва – вялікая стваральная сіла. Яно – не толькі характэрна, а і само жыццё. Паэт, герой Бядулі, сваімі справамі заслужыў у народзе прызнанне, бо струны яго ліры не гучалі фальшыва. Яго гранне пакарыла ўсіх – і людзей, і звяроў, і птушак, і мушак. Менавіта таму ўсе дружна вырашылі каранавач паэта.

Шэсце і прадстаўленні скамарохаў, Бядулевых герояў, па-свойму творча і арыгінальна разгорне пазней як асноўную сюжэтную лінію У. Караткевіч у раманах *Хрыстос прыямліўся ў Гародні*, апавядаючы пра Юрася Братчыка і яго спадарожнікаў – апосталаў.

У народна-лубачнай, жартаўлівай па стылю прамове Дзіда-дзеда на каранаванні паэта Бядуля зноў падкрэслівае, што мастацтва – страва для душы, „хлеб духоўны”. Сапраўдны талент – жыццядайны, як сонца, і ён не можа быць фальшывым. Мастак павінен несці людзям словы праўды, нават калі яна пякучая, як крапіва. Гэта цэнтральны філасофскі эпізод твора. Вось як алегарычна і прароча прамаўляе Бядулеў герой да паэта:

Твой трон – дзяжа, зробленая слаўным бондарам. Дзяжа – бацька ўсіх найлепшых інструментаў на зямлі. Без дзяжы – і хлеб не хлеб. А без хлеба надзённага хлеб духоўны ніякага смаку не мае. Твая карона – каструля з бліскачай медзі, на якой адлюстроўваецца сонца. Няхай і твой талент пераліваецца з праменьнямі сонца ў адно цэлае на векі вечныя. Твой скіпетр – снапок крапівы. Няхай твае словы праўды пякуць сэрцы людзей, як пячэцца наша родная крапіўка. Твая дзяржава – качан капусты, круглы, як поўны месяц у небе. Няхай на ўсёй зямлі, дзе толькі свеціць месяц, свеціць твая слава, калі яна будзе заслужаная... (337).

Праз героя-апавядальніка пісьменнік пакідае заповіт нашчадкам мудра і ўзважана глядзець на жыццё, бо яно вельмі складанае і мнагастайнае. Побач з клопатам аб будучыні ў творы адчуваецца і як бы між іншым згадваецца недасканалая сучаснасць. Бядуля, жадаючы зазірнуць у будучыню, верыць, што яна будзе лепшай:

У нас кожны бачыць так, як яму хочацца глядзець. Ён відзіць альбо адно добрае, альбо адно благое... У жыцці вельмі багата разнастайных колераў і фарбаў. А той, хто правільна бачыць, разумее ўсё на свеце (338).

Талент і мудрасць, пераконвае чытачоў свайго апошняга твора Бядуля, не прадаюцца, не прыручаюцца. У творы ёсць радкі, у якіх выказана мара пісьменніка жыць і тварыць па законах сэрца і сумлення.

Ускосна, далікатна, каб не выклікаць непатрэбных нараканняў, Бядуля ўсё ж згадвае аб тым, што яму балела, што яго пастаянна хвалявала: якая яна, смерць мастака, якое яе аблічча?.. Для пісьменніка ўвасабленнем смерці можа быць *цэнзар-гіцаль, які ўпэўнены, што Гамер пісаў на турэцкай мове, а Дантэ – аўтар гогеля-могеля...* Смерць пісьменніку могуць прынесці і *дурныя крытыкі і прафесары літаратуры, ад артыкулаў чыіх мукі дохлі да апошніх дзён...* (287).

У творы паслядоўна праводзіцца дарагая Бядулю выпакутаваная думка-ідэя аб неабходнасці шанавання сапраўднага мастацтва і людзей-творцаў, не прыніжаць іх і не няволіць. На многіх старонках твора аўтар трапна, хоць і іншасказальна гаворыць аб вялікай сіле мастацтва, аб яго здольнасці жыць і выжываць у самых складаных умовах, помсціць крыўдзіцелям за здзекі. Ва ўмовах тагачаснай Саветскай Беларусі – класічнага таталітарнага грамадства, дзе хваля за хваляй ішлі масавыя рэпрэсіі мастакоў, пісьменнікаў, інтэлігенцыі – гэта магло расцаніцца як крамола, як выпад пісьменніка супраць існуючай ідэалогіі.

У гэтым бліскучым алегарычным творы выразна выявіўся Бядуля і як прапаведнік хараства. У празрыстым падтэксце аповесці сцвярджаецца, што хараство, прыгажосць, гармонія павінны быць уладарамі жыцця. Пісьменнік-грамадзянін сумеў сцвердзіць, што каранаваць трэба не жорсткіх і хцівых уладароў, а паэтаў, мастакоў, тых, чые мудрыя творы-ліры гучаць не фальшыва, хто творчасцю слугуе народу. Старонкі гэтага таленавітага афарыстычнага твора перасыпаны, як дыямантамі, мноствам дарагіх аўтару думак, ісцін, сумненняў, перасцярог: *Лепш галоднаму галавою сівець, чым сы-*

таму сэрцам паршывецъ...; Што не ясі, у рот не нясі...; Прыдзе люты мароз і на мутамораў, і на змеяў, і на іншых ліхадзеяў...; Шылам кісялю не схаціш...; Шышкі глытай і смалой запівай...; Абы шапкі, дурныя галовы знойдуцца...

У гэтым творы Бядуля алегарычна разважае і пра сябе – пра свой чалавечы і мастакоўскі лёс. Вуснамі свайго героя Дзіда-дзеда ён кажа, што быць добрым скамарохам не лягчэй, чым стаць арлом або сокалам. Адчуваецца, што ва ўмовах таталітарнага грамадства Бядуля пачуваў сябе птахам з падрэзанымі крыламі, сапраўдным, хоць і сумным, але мудрым і дасціпным скамарохам.

Зусім відавочна, што тонкія суадносіны аўтара і героя-апавядальніка, аўтара і іншых персанажаў, пошукі аўтарскай думкі і логікі ў глыбінях тэксту і ў падтэксце *Сярэбранай табакеркі* ў святле гісторыка-функцыянальных падыходаў маюць вялікі плён.

Грамадска-палітычныя абставіны на Беларусі ў канцы 30-ых гадоў, калі стваралася *Сярэбраная табакерка*, вымагалі ад мастака звароту менавіта да іншасказальнай формы, каб увасобіць балючыя, хвалюючыя кожнага сумленнага чалавека, праблемы: *Хто ўмее лятаць у сваіх думках, у таго вырастаюць і крылі... Але ёсць стварэнні, якія трубяць аб тым, што лятаюць, а яны толькі скачуць, як блохі...* (339). Самаўпэўненая драбязя, „блохі”, крытыкі-вульгарызатары добра-такі папсавалі Бядулю жыццё і спадчыну...

І ўсё ж апошні твор мудрага і дасціпнага пісьменніка Бядулі і сёння гучыць не толькі надзённа, але і аптымістычна, прароча, жыццесцвярдзальна...

Як бачым, беларуская літаратура эпохі таталітарызму – гэта вельмі складаная, супярэчлівая, драматычная і разам з тым унікальная з’ява. Яна стваралася ў спецыфічных умовах, калі ўсё грамадства знаходзілася ў стане страху, здранцвення, калі многія творцы сапраўды былі замбіраваныя партыйнасцю і класавасцю. І сёння было б недаравальна і легкадумна здаваць назаўсёды ў архіў усё, што было напісана беларускімі пісьменнікамі ў 20-30-ыя гады, бо, нягледзячы на неспрыяльныя ўмовы, на жорсткі ідэалагічны дыктат, менавіта ў літаратуры, у творах большасці беларускіх пісьменнікаў увасобіўся пратэст супраць дыктатуры, жыла невынішчальная вера ў будучую волю і незалежнасць, за якія варта змагацца. Кожная кніга, кожная старонка, кожны радок тагачаснай літаратуры патрабуюць асабліва ўважлівага, удумлівага сучаснага гісторыка-функцыянальнага прачытання. Пра гэта слухна пісаў В. Жураўлёў: *Сёння настаў час іх пераасэнсавання і паказаць, што ў гэтых творах*

пульсусе глыбока зацікаўленая грамадзянская думка і жыве, гаворачы словамі В. Каваленкі, няўтольная „прага духоўнасці”, выяўляецца імкненне пісьменніка з’арыентаваць чалавека на шлях духоўнага самасцвярджэння і духоўнай самарэалізацыі¹⁰.

S U M M A R Y

The article contains a review of methodological analysis of contemporary Belarusian literary criticism. It stresses essential importance of scientific thought to turn to the legacy of Belarusian writers of the first third of the XXth century and shows the inexhaustibility of traditional historical-literary ways of research in the field of Belarusian literary criticism. Historical-functional study of literature is viewed as a very prospective way in solving a vital problem of Belarusian literary criticism – contemporary perusal and objective research of Belarusian literature of the past epochs. The article includes a thorough study of the narrative story “Silver Snuff-Box” by Zmitrok Biadula, a classic Belarusian writer, in the light of historical-functional methodology.

¹⁰ В. Жураўлёў, *На шляхах духоўнага самасцвярджэння*, с. 8.